

Ierse geleerden aan het werk bij Karel de Grote

Migranten als prestigieobject

In de geschiedschrijving van de Karolingische cultuur krijgen Ieren altijd een grote rol toebedeeld. Zo tussen 600 en 800 zouden geëmi-greerde Ierse geleerden onevenredig veel hebben bijgedragen aan het geestelijk leven op het vasteland. Wie de bronnen erop naslaat, ziet inderdaad veel Ierse namen. Maar wat betekent dat precies?

SVEN MEEDER

Karel bevorderde onderwijs en kennis in zijn rijk en waardeerde de bijdrage van internationale geleerden, ook omdat dit reputatie en aanzien van zijn hof vergrootte. Op deze plafondschildering (1833) in het Louvre neemt hij manuscripten in ontvangst van Alcuinus. Deze geleerde monnik uit York kwam in 782 op uitnodiging van Karel naar diens paleis-scholen in Aken. Hij werd een leidende figuur in de Karolingische renaissance. Tussen 782 en 790 gaf hij les aan Karel, zijn zoons Pepijn en Lodewijk en jonge edellieden en monniken.

De Ierse geleerden aan het Karolingische hof zagen er ongeveer zo uit. De figuur stelt de evangelist Lucas voor. Evangelarium van Saint-Médard van Soissons, rond 800 gemaakt in de paleisschool van Karel de Grote. Bibliothèque Nationale Parijs.

Heiric roert wel iets interessants aan: in geleerde kringen op het continent waren Ierse migranten, *peregrini* genoemd, opvallend aanwezig. Ook in andere bronnen die overgeleverd zijn uit de Karolingische periode (ca 750-880) zijn Ieren goed vertegenwoordigd. Historici hebben daarom lang gedacht dat vooral de Ieren verantwoordelijk waren voor de culturele bloei bij de Karolingers. Thomas Cahill noemde in zijn bestseller *How the Irish saved civilization* uit 1995 de Ieren zelfs verantwoordelijk voor de redding van de beschaving. Dit mag een overdreven standpunt lijken, maar Cahill is niet de enige: ook de middeleeuwse bronnen maken zich schuldig aan overdrijving.

Karels hof is aantrekkelijk

Karel de Grote (ca 748-814) en zijn opvolgers probeerden een correcte christelijke maatschappij op te bouwen. De indrukwekkende culturele en intellectuele bloei en de opleving van de wetenschappen die het gevolg waren van deze Karolingische nadruk op *correctio*, trok veel geleerden aan, ook uit het buitenland. Onder hen waren inderdaad veel Ieren die als pelgrim of arbeidsmigrant naar het Frankische rijk kwamen. Ze streken neer aan de hoven, in kloosterscholen en in steden als Luik, Laon en Pavia.

Veel van deze Ieren ('Scotti' in het Latijn) kennen we uit de bronnen bij naam, zoals Clemens Scottus, Dúngal en Cadac-Andreas. Zij waren verbonden aan de paleisschool van Karel, waar ze lesgaven aan onder anderen de kinderen van hoge edelen. Verder lezen we over bisschop Marcus en zijn neefje Moengal-Marcellus, Sedulius Scottus, Johannes Scottus Eriugena en Martinus Hiberniensis. Ze kwamen allemaal af op de belofte van werk. Karel de Grote had immers in zijn *Admonitio generalis*, een algemeen schrijven uit 789 aan alle geestelijken, gezegd dat hij streefde naar een correcte uitvoering van religieuze rituelen, een juist begrip van de kerkelijke leer en het gebruik van correcte Latijnse (religieuze) teksten in zijn rijk. Dit creëerde een vraag naar geleerden op het gebied van Latijnse grammatica. Hier kwam een specifiek Ierse routine van pas: in Ierland, dat geen deel had uitgemaakt van het Romeinse Rijk, had men al enkele eeuwen ervaring met het leren van Latijn als tweede taal. Er bestond een lange traditie van het onderwijzen van grammatica. Deze vaardigheden werden nu zeer gewaardeerd

Woonden er in de 9de eeuw nog wel Ieren in Ierland? Geen rare vraag als we bij Heiric van Auxerre lezen dat bijna geheel Ierland, 'zonder angst voor de gevaren van zee (...) samen met hun schare aan filosofen' naar het Europese vasteland is verhuisd. De Bijbelgeleerde Heiric, die dit rond 870 zijdelings opmerkte in zijn boek *Het leven van Sint Germanus*, overdreef uiteraard uit effectbejag. Dit gebeurt wel vaker als het over migratie gaat. Nergens valt verder uit op te maken dat Ierland in deze periode door emigratie nagenoeg ontvolkt raakte.

in het Frankische rijk van Karel en vanaf het einde van de 8ste eeuw stroomden Ierse geleerden naar het Europese vasteland om les te geven in grammatica, Bijbelstudie, filosofie en astronomie.

Diversiteit is goed!

Het intellectuele klimaat aan het hof was zeer internationaal georiënteerd. Hier werkten geleerden die van heinde en ver waren gekomen. Karels eigen leraar in Latijnse grammatica, Petrus van Pisa, kwam bijvoorbeeld net als de Longobard Paulus Diaconus uit Italië; het hoofd van de paleisschool, Alcuinus, was afkomstig uit York; de Bijbelgeleerde Theodulfus kwam waarschijnlijk uit Visigotisch Spanje; Josephus, Clemens, Cadac-Andreas en Dicuil uit Ierland;

Karels biograaf Einhard was een Frank van eenvoudige komaf. Het was Einhard die in zijn *Leven van Karel de Grote* onderstreepte hoe groot de liefde van de koning voor kennis was. Walahfrid Strabo (ca 808-849) schreef enkele decennia later dat Karel er meer dan welke koning ook genoeg in schepte om de beste geleerden te vinden en onderdak te bieden.

Het multiculturele karakter van het hof was een bron van trots: het benadrukte de internationale reikwijdte en daarmee de statuur van de koning, zijn gastvrijheid, zijn vermogen om buitenlanders te beschermen, maar ook het multi-etnische karakter van Karels rijk zelf. Hierin waren immers meerdere volkeren ondergebracht. Notker Balbulus (Stotteraar) bracht in 883-884 alle grote Karolingische ambities bijeen in de opening van zijn werk genaamd

De daden van Karel de Grote: "Toen [Karel] begon aan zijn alleenheerschappij over de westelijke delen van de wereld en de kennis van geschriften nagenoeg vergeten was en de ware God

als gevolg slechts op lauwe wijze werd vereerd, kwamen twee Ieren uit Ierland, met ongeëvenaarde kennis van wereldlijke en spirituele zaken, (...) aan op de kust van Gallië.'

Hij noemt dus Karels heerschappij over een groots rijk, het stimuleren van kennis en de correcte verering van God in één adem met de komst van twee onovertroffen geleerden, afkomstig van het uiterste puntje van de christelijke wereld (daar waar de zon ondergaat), die Karels bescherming en hulp zochten. Dit was een krachtig en kosmopolitisch zelfbeeld dat de Karolingers graag verspreidden.

Karel de Grote verzamelde de beste geleerden in zijn hof. Etnische diversiteit binnen de hofschool werd expliciet genoemd en vaak gevierd in de contemporaine bronnen. Een mooi

voorbeeld is de literaire beschimping van de Ierse Cadac-Andreas door de Goot Theodulfus. Theodulfus bekritiseerde in dichtvorm Cadacs uitspraak van het Latijn: kennelijk probeerde Cadac om zijn Ierse uitspraak – waarin een 'c' altijd als een 'k' uitgesproken werd – aan te passen voor een meer continentale wijze van praten, waarin onderscheid werd gemaakt tussen een 'zachte c' (een s-klink voor een 'i' en 'e') en een k-klink (voor 'o', 'u' en 'a'). Cadac schoot echter door in zijn pogingen en begon nu elke 'c' als 's' uit te spreken, waarna Theodulfus opmerkte dat als hij zou praten als Cadac, deze geen 'Scottus' (een Ier) zou zijn, maar een 'sottus' (een idioot). Waar het om gaat: de Ier Cadac werd niet bespot vanwege zijn afkomst,

maar juist vanwege zijn (mislukte) pogingen om zijn afkomst te verdoezelen. Cadac had niet begrepen dat etnische verscheidenheid aan het hof nu juist zeer gewaardeerd werd.

Ierse geleerden waren onder meer gezien vanwege hun grote kennis van de Latijnse grammatica. Afgebeeld: een pagina uit een grammaticaverhandeling van de abdijschool van Corbie, 9de eeuw.

Fresco in het klooster van Bobbio van de stichter, de Ier Columbanus. Zijn herkomst werd er niet gememoreerd.

'Ierse' kloosters waren niet zo Iers

Behalve personen kregen ook kloosters etnische labels opgeplakt. Ook dit was waarschijnlijk het resultaat van de Karolingische neiging om etnische diversiteit te benadrukken en te overdrijven. In bronnen uit de Karolingische periode vinden we een aantal kloosters met het etiket *monasterium scottorum*, 'Ierenklooster'. Het gaat om Péronne (*Perona scottorum*), Fosses en Honau in Noord(oost)-Frankrijk. De laatste twee zijn gesticht door de Ierse geestelijken Foilán en Dubanus, terwijl Péronne door een Frankische hofmeier is gesticht om het graf van de Ierse heilige Fursa te herbergen.

Dit waren overigens niet de enige kloosters die gesticht waren door Ierse heiligen: Columbanus stichtte rond 600 onder andere de invloedrijk geworden kloosters Luxeuil (Oost-Frankrijk) en Bobbio (Noord-Italië), en ook Gallus, op wiens graf later het klooster van Sankt Gallen (Zwitserland) verrees, was een Ierse *peregrinus*.

De aanduiding *monasterium scottorum* is in het verleden door historici vaak opgevat als bewijs dat deze kloosters een specifieke Ierse identiteit hadden en een essentiële rol speelden in de verspreiding van Ierse teksten en geleerden. Nader onderzoek toont echter dat de term maar in weinig bronnen voorkomt, in teksten bovendien die allemaal zeer nauw verbonden waren met het Karolingische hof. De term *Perona scottorum* bijvoorbeeld, vinden we in de Karolingische periode enkel in de zogenoemde eerste Annalen van Metz (*Annales Mettenses Priores*) dat te beschouwen valt als Karolingische propaganda. Fosses wordt slechts eenmaal met *monasterium scottorum* aangeduid, en wel door Einhard, de biograaf van Karel de Grote. Voor Honau wordt de term 'Ierenklooster' alleen gebruikt in oorkonden die door Karel zelf uitgevaardigd zijn. Hierin benadrukt Karel dat het bezit van deze Ierse *peregrini* het eigendom is van de koning: deze oorkonde is dus een mogelijkheid voor hem om zijn positie als beschermheer van buitenlanders tentoon te spreiden.

Kortom, ook hier was het alleen het Karolingische hof dat keer op keer benadrukte dat deze centra een buitenlandse achtergrond hadden. De kloosters zelf toonden geen enkele interesse voor de Ierse herkomst van hun stichters.

Drie wijzen uit het Westen

Niet alleen Ieren waren belangrijk voor het hof. De Karolingische heersers waren min of meer geobsedeerd door diversiteit, internationale relaties en de wereld buiten hen. Ze hechtten veel waarde aan de aanwezigheid van denkers en geestelijken uit alle delen van de christelijke wereld. Dit blijkt ook uit hun jaarboeken, die heel uitgebreid

Iers christendom

Rond 431 kwam Palladius aan in Ierland. Hij was gestuurd door de paus als bisschop van 'de Ieren die in Christus geloven'. Dit is de eerste keer dat we lezen over de aanwezigheid van het christendom in Ierland. Het is niet bekend hoe het er is gekomen, waarschijnlijk door contacten tussen Ierse handelaren en delen van het Romeinse Rijk. Rond 430 begon ook de beter bekende Britse Patrick (Patricius, net als zijn voorganger later heilig verklaard) aan zijn missiewerk in Ierland. De kerstening van het eiland verliep voorspoedig en zonder bloedvergieten. Dit laatste overigens tot de spijt van latere Ierse geestelijken: sterven voor het geloof en het verkrijgen van het glorieuske martelaarschap was zo voor hen niet weggelegd. Ze vonden snel een alternatief in een zelfverkozen ballingschap, de peregrinatio pro amore Dei. Vanaf de tweede helft van de 6de eeuw begonnen de Ieren zelf hun geloof over de rest van Europa te verspreiden, zoals onder andere de heiligen Fursa (Furseus) en Columbanus. In de 8e en 9de eeuw waren het vooral Ierse geleerden die de oversteek waagden en bijdroegen tot de bloei van de wetenschap en de vrije kunsten op het Europese vasteland.

stilstaan bij alle bezoeken van buitenlandse mogendheden, en uit oorkondes en wetgeving waarin de koning/keizer expliciet de bescherming van vreemdelingen in zijn rijk garandeerde. Maar de Ieren kregen wel een speciale behandeling. Dit kwam voor een belangrijk deel door de symboliek van Ierland als het uiterste randje van de wereld, de periferie van de christelijke beschaving. De komst van christelijke geleerden uit Ierland naar het vasteland en de hofschool bevestigde de universaliteit van het christendom en onderstreepte de centrale positie van het Karolingische rijk daarin.

Een tweede verklaring voor de opvallende positie van de Ieren is dat zij hun van huis meegebrachte geleerde traditie heel handig hebben ingezet, zodat 'Iers' langzamerhand gelijkstond aan 'geleerd'. Het was ondertussen wel duidelijk geworden dat het hof de buitenlandse inbreng waardeerde. Ierse geleerden gingen heel slim in hun naam expliciet benoemen dat ze uit Ierland kwamen. Johannes Scottus Eriugena (het laatste woord betekent letterlijk 'geboren in Ierland') was bij tijdgenoten bekend als Iohannes Scottus ('de Ier'), en de Ierse meester Martinus omschreef zichzelf als 'Martinus Hiberniensis', 'exulans magister Laudunensis' (De Ierse Martinus, meester van Laon in ballingschap).

Deze geleerden begrepen bovendien de spirituele betekenis voor de Karolingische heersers van de aanwezigheid van christelijke geleerden uit het verre Ierland. Sedulius Scottus maakte dankbaar gebruik van dit inzicht om zich geliefd te maken bij koningin Irmingard (ca 780-818). Hij schreef in een gedicht voor haar dat zij aanbeden werd door de Hebreërs, de Grieken en de Ieren – kortom, iedereen die ertoe deed. In zijn beschrijving van een kerstspel, waarschijnlijk ooit opgevoerd in Luik, werden de drie wijzen uit het Oosten geflankeerd door drie wijzen uit het Westen (Ierland) met giften van kennis. De opvallende aanwezigheid van Ieren in de bronnen uit de

Moderne beelden bij de autowegkapel aan de A96 in de Zuid-Duitse Allgäu. Het zijn drie vroegmiddeleeuwse missionarissen voor die in de streek actief waren: Magnus van Füssen en de Ieren Columbanus en Gallus.

Karolingische periode is dus deels het gevolg van een communicatiestrategie van het Karolingische hof, waar schrandere, zelfbewuste Ierse geleerden op zoek naar een werkplek op het vasteland op inspeelden. Dit betekent niet dat we Ierse geleerden niet kunnen waarderen om hun indrukwekkende geleerdheid, maar het is wel aan te bevelen om de Karolingische bronnen niet op hun woord te geloven.

Sven Meeder is universitair docent middeleeuwse geschiedenis aan de Universiteit Nijmegen. Hij is met Roy Flechner redacteur van het boek *The Irish in Early Medieval Europe: Identity, Culture and Religion*, Palgrave MacMillan, 2016.

VERDER LEZEN

- **Yaniv Fox**, *Power and Religion in Merovingian Gaul: Columbanian Monasticism and the Frankish Elites*, Cambridge University Press, 2014
- **R.E.V. Stuip en C. Vellekoop (red.)**, *Scholing in de middeleeuwen*, Verloren, 1995